

AURELIUS AUGUSTINUS

HANDBOEK LATIJN

een korte Latijnse grammatica uit de 4^e eeuw

**vertaald en toegelicht door Vincent Hunink
ingeleid door Ineke Sluiter**

Damon

INHOUD

Inleiding (*door Ineke Sluiter*)

HANDBOEK LATIJN

Inleiding

Goed Latijn

Woordsoorten

Hoofdstuk I: Het naamwoord

1 Definitie

2 Eigenschappen

2.1 Hoedanigheid

2.2 Woordgeslacht

2.3 Getal

2.4 Vergelijking

2.5 geleding

2.6 Naamval

3 Verbuiging

3.1 Mannelijk

3.2 Vrouwelijk

3.3 Onzijdig

3.4 Mannelijk/ vrouwelijk

3.5 Mannelijk/ onzijdig

3.6 mannelijk/ vrouwelijk/ onzijdig

3.7 Niet-flecterende naamwoorden

3.8 Onverbuigbare naamwoorden

3.9 De ablatief-regel

Hoofdstuk II: Het voornaamwoord

1 Definitie

2 Eigenschappen

2.1 Hoedanigheid

2.2 Woordgeslacht

2.3 Getal

2.4 Geleding

2.5 Persoon

2.6 Naamval

3 Verbuiging

3.1 Eerste persoon

3.2 Tweede persoon

3.3 Derde persoon

- 3.4 Onbestemde persoon
- 3.5 Eerste/ tweede/ derde persoon, bezittelijk
- 3.6 Onbestemde persoon, bezittelijk

Hoofdstuk III: Het werkwoord

- 1 Definitie**
- 2 Eigenschappen**
  - 2.1 Geslacht
  - 2.2 Getal
  - 2.3 Geleding
  - 2.4 Persoon
  - 2.5 Wijs
  - 2.6 Tijd
  - 2.7 Conjugatie
  - 2.8 Vorm
- 3 Vervoeging (actief)**
  - 3.1 Indicatief
  - 3.2 Imperatief
  - 3.3 Conjunctief
  - 3.4 Optatief
  - 3.5 Infinitief
  - 3.6 Deelwoord
  - 3.7 Werkwoordelijk naamwoord
- 4 Vervoeging (passief)**
  - 4.1 Indicatief
  - 4.2 Imperatief
  - 4.3 Conjunctief
  - 4.4 Optatief
  - 4.5 Infinitief
  - 4.6 Deelwoord
  - 3.7 Werkwoordelijk naamwoord
- 5 Vervoeging (overige)**
  - 5.1 Onzijdig op -o
  - 5.2 Onzijdig op -i
  - 5.3 Onzijdig op -um
  - 4.4 Optatief
  - 4.5 Infinitief
  - 4.6 Deelwoord
  - 3.7 Werkwoordelijk naamwoord
- 6 Het systeem: koppelingen**
  - 6.1 Eerste koppeling
  - 6.2 Tweede koppeling
  - 6.3 Derde koppeling

Hoofdstuk IV: Het bijwoord

- 1 Definitie**
- 2 Eigenschappen**
  - 2.1 Betekenis**
  - 2.2 Vergelijking**
  - 2.3 Geleding**

Hoofdstuk V: Het deelwoord

- 1 Definitie**
- 2 Verbuiging**
- 3 Bijzonderheden**

Hoofdstuk VI: Het voegwoord

- 1 Definitie**
- 2 Eigenschappen**
  - 2.1 Waarde**
  - 2.2 Geleding**
  - 2.3 Rangschikking**

Hoofdstuk VII: het voorzetsel

- 1 Definitie**
- 2 Met naamvallen**
  - 2.1 Met accusatief**
  - 2.2 Met ablatief**
  - 2.3 Met accusatief of ablatief**

Hoofdstuk VIII: het tussenwerpsel

- 1 Definitie**

Hoofdstuk IX: Taalfouten

- 1 Definitie**
  - 1.1 Taalfout en oneigenlijke taal**

Hoofdstuk X: Barbarismen

- 1 Definitie**
- 2 Typen**
- 3 Algemene regel**
- 4 Barbaarse woorden**

Appendix: Ideomatische verbindingen

- 1 Werkwoorden met genitief**
- 2 Werkwoorden met de accusatief**
- 3 Bijvoeglijke naamwoorden met genitief**
- 4 Werkwoorden met de datief**

- 5 Vocatief van naamwoorden**
- 6 Werkwoorden met de ablatief**
- 7 Bijvoeglijke naamwoorden met de datief**

Over de vertaling
Over de samenstellers

INLEIDING

Goed Latijn

(§1) Wat is GOED LATIJN? Zuiver spreken en schrijven volgens de taal van Rome. Daarvoor bestaan drie criteria, namelijk:

- (1) LOGICA
- (2) TRADITIE
- (3) PRAKTIJK

Logica wordt bepaald door het systeem, traditie door teksten van personen die gelden als gezaghebbend, praktijk door wat algemeen geaccepteerd en gangbaar taalgebruik is.

Woordsoorten

(§2) Er zijn acht WOORDSOORTEN:¹

- (1) NAAMWOORD [*nomen*]
- (2) VOORNAAMWOORD [*pronomen*]
- (3) WERKWOORD [*uerbum*]
- (4) BIJWOORD [*aduerbium*]
- (5) DEELWOORD [*participium*]
- (6) VOEGWOORD [*coniunctio*]
- (7) VOORZETSEL [*praepositio*]
- (8) TUSSENWERPSEL [*interiectio*].

---

¹ Augustinus' basisindeling is die volgens woordsoorten. Deze is in het Nederlandse taalonderwijs traditioneel verbonden met 'taalkundig ontleden' (in tegenstelling tot het 'redekundig ontleden', dat analyseert welke functie onderdelen vervullen binnen de zin, zoals 'onderwerp', 'lijdend voorwerp', 'gezegde', enzovoort). De antieke auteur concentreert zich op aspecten van vormleer (morfologie) en elementaire zinsbouw (syntaxis). Van andere dimensies van taalbeschrijving, zoals hogere syntaxis, tekstgrammatica, semantiek en pragmatiek (communicatieve aspecten, zoals o.a. woordvolgorde) is in zijn model nauwelijks sprake. Ook naar antieke begrippen is de beschrijving in deze grammatica beperkt. Te verwachten waren bijvoorbeeld onderdelen over letters, lettergrepen, woordaccent, metrum, en meer.

HOOFDSTUK I: HET NAAMWOORD

1 Definitie

(§3) Het naamwoord is de woordsoort die wel naamvallen kent maar geen tijden, en die op een complete manier naar bepaalde zaken verwijst met inachtneming van grammaticaal geslacht.

NB Onzijdig hoort daar ook bij. Dat is weliswaar noch mannelijk noch vrouwelijk maar is gekenmerkt door het ontbreken van geslacht, en wordt om die reden toch gerekend tot de geslachten.

2 Eigenschappen

Het naamwoord heeft tal van eigenschappen. De belangrijkste zijn:

- (1) HOEDANIGHEID [*qualitas*]
- (2) WOORDGESLACHT [*genus*]
- (3) GETAL [*numerus*]
- (4) VERGELIJKING [*comparatio*]
- (5) GELEDING [*figura*]
- (6) NAAMVAL [*casus*].

2.1 Hoedanigheid

(§4) Bij hoedanigheid kijken we wat iets is:

- (1) een EIGENNAAM of
- (2) een SOORTNAAM.

Eigennamen zijn individueel en voor zover mogelijk uniek, soortnamen leggen juist verbanden met veel andere dingen.

Civitas ['stad'] is een aanduiding die veel plaatsen gemeenschappelijk hebben en om die reden is het een soortnaam. Maar als we spreken van 'Rome' hebben we het over één unieke stad, daarom is dat een eigennaam. Evenzo is *fluuius* ['rivier'] soortnaam en 'Tiber' eigennaam, *homo* ['mens'] soortnaam en 'Cicero' eigennaam.

2.2 Woordgeslacht

(§5) Naamwoorden kennen drie basistypen woordgeslacht:

- (1) MANNELIJK als in *uir* ['man'],
- (2) VROUWELIJK als in *mulier* ['vrouw']
- (3) ONZIJDIG als in *scrinium* ['bureau'].

Door diverse combinaties krijg je nog drie typen:

- (4) MANNELIJK/ VROUWELIJK als in *homo* ['mens']
- (5) MANNELIJK/ ONZIJDIG als in *uictor* ['winnaar'] (want we zeggen *uictor iuuenis* ['jongeman winnaar'] en *numen uictor* ['god winnaar']; vrouwelijk zou *uictrix* ['winnares'] worden)
- (6) MANNELIJK/ VROUWELIJK/ ONZIJDIG als in *felix* ['gelukkig'].²

NB Bij sommige woorden loopt het door elkaar en zijn in één woordgeslacht beide geslachten inbegrepen. We zeggen *hic passer* ['deze mus'], of het nu een mannetje of een vrouwtje is, en *haec aquila* ['deze adelaar'], ook als die niet vrouwelijk is. Maar dit geldt niet als een apart woordgeslacht. Zulke woorden vallen namelijk onder mannelijk respectievelijk vrouwelijk.

2.3 Getal

(§6) Getal is er in twee typen:

- (1) ENKELVOUD als in *hic uir* ['deze man']
- (2) MEERVOUD als in *hi uiri* ['deze mannen'].³

2.4 Vergelijking

(§7) Er zijn drie trappen van vergelijking.

---

² Augustinus maakt hier geen helder onderscheid tussen zelfstandig en bijvoeglijk (gebruikt) naamwoord. Dat laatste begrip verschijnt pas in een opmerking aan het slot van de passage over het naamwoord, in §20.

³ Dit onderdeel wordt opvallend snel afgehandeld. Het lijkt erop alsof de originele tekst hier is ingekort. Een uitvoerigere beschrijving zou ingaan op onder meer woorden die louter meervoud kennen (*pluralia tantum*), collectief enkelvoudige woorden zoals *uulgus* ['volk'] en *turba* ['massa'], op meervoudige vormen zoals *res* (die zowel enkelvoud als meervoud kunnen zijn) en op overblijfselen van de dualis, zoals *ambo* ['beiden'] en *uterque* ['elk van beiden'].

- (1) de STELENDE [*positiuus*] als in 'rechtvaardig'
- (2) de VERGROTENDE [*comparatiuus*] als in 'rechtvaardiger'
- (3) de OVERTREFFENDE [*superlatiuus*] als in 'rechtvaardigst'.

2.4.1 Stellende trap

Met de stellende trap kun je een vergelijking maken om een bepaalde gelijkheid aan te wijzen, zoals wanneer we zeggen: 'A is even rechtvaardig als B', en daarom krijg je daarna de nominatief.

2.4.2 Vergelijkende trap

Bij vergelijkende en overtreffende trap gaat het niet om gelijkheid, maar staat het een boven het ander, waarbij de vergelijkende trap dan een ablatief regeert.⁴

NB Soms regeert die zelfs een genitief meervoud, zoals wanneer we over een drietal bisschoppen vragen: 'wie van hen [*illorum*] is belangrijker?'⁵ Van die drie willen we er dan één aanzien als belangrijker. Zouden we zeggen 'wie is belangrijker dan hen [*illis*]?', dan is het of we een nog onbekende vierde persoon zoeken die belangrijker is dan die drie.

Vandaar ook dat Paulus na zijn woorden: *ons resten geloof, hoop en liefde, deze drie*, doorgaat met: *maar de grotere ervan is de liefde*⁶ [*maior horum*]. Want die liefde was al genoemd als een van de drie. Zei hij nu: 'maar groter dan die is de liefde' [*maior his*], dan zou het zijn of hij een ander soort liefde erbij haalt. Een soort vierde element, dat hij dan zou stellen boven die drie eerder genoemde van geloof, hoop en liefde.

---

⁴ De vraag naar de erop volgende naamval is in het Nederlands niet evident, maar ligt in het Latijnse systeem voor de hand. Augustinus benoemt hier meteen twee bijzonderheden. Voor zijn taargevoel zou een datief vermoedelijk het meest natuurlijk zijn geweest.

⁵ Een probleem hier is dat de vergelijkende trap in het Latijn vaak ook bij drie elementen gebruikt wordt, waar in normaal Nederlands de overtreffende trap wordt gehanteerd. In de vertaling is gekozen voor een weergave die zo dicht mogelijk tegen het Latijn aanleunt, ten koste van een zekere onnatuurlijkheid. Overigens is de verwijzing naar bisschoppen natuurlijk een expliciet christelijk element in de tekst.

⁶ 1 Kor 13,13.

Een aantal mensen heeft dit niet goed begrepen. Zij hebben de tekst in sommige bijbelhandschriften gecorrigeerd tot *maior his*, zoals wanneer we zeggen: 'A rechtvaardiger dan B', en met een nominatief, zoals wanneer we zeggen: 'A is rechtvaardiger dan B is'.⁷

Vergelijking vindt niet alleen plaats binnen de eigen soort, zoals 'man A is sneller dan man B'. Het kan ook met een andere soort, als in 'haas A is sneller dan man A'.

Of enkelvoud met meervoud: 'hij is sterker dan zij' [*illis*], 'hij is sterker dan zij zijn' [*quam illi*]. En meervoud met enkelvoud: 'zij zijn sterker dan hij' [*illo*] of 'dan hij is' [*quam ille*].

2.4.3 Overtreffende trap

Maar in de overtreffende trap vergelijk je iets alleen binnen zijn eigen soort, en het gaat altijd met de genitief meervoud. 'Het snelste paard' kunnen we alleen maar zeggen van paarden, 'de wijste mens' alleen van mensen, en zo verder.

Wel is dan vergelijking mogelijk van enkelvoud met meervoud, zoals in de net gegeven voorbeelden, en van meervoud met meervoud: 'de dapperste mensen van de mensen'.

NB Soms heeft de overtreffende trap een genitief enkelvoud bij zich. Dat is als zo'n genitief formeel wel enkelvoud is maar in gedachten meervoud. Bijvoorbeeld als we zeggen: 'hij is de dapperste van zijn volk' [*gentis illius*].⁸ Vandaar ook het woord van de dichter: *O, Tydeus' zoon, dapperste van het volk der Danaërs!* [*Danaum gentis*].⁹

2.5 Geleding

(§8) De geleding van naamwoorden bestaat erin of een woord

---

⁷ In het tweede deel van de zin lijkt Augustinus te impliceren dat de lezing in bepaalde handschriften is veranderd in *maior autem quam haec est caritas*.

⁸ In de TLSchGr (traditionele Latijnse schoolgrammatica) wordt zo'n bepaling in de genitief normaalgesproken niet betrokken in de beschrijving van de overtreffende trap.

⁹ Vergilius, *Aeneis* 1,96. De toegesprokene is Diomedes.

- (1) NIET-SAMENGESTELD is of
- (2) SAMENGESTELD.

Samengesteld is een naamwoord als het één woord is dat is gevormd uit twee of meer componenten,¹⁰ zoals wanneer we zeggen *ineptus* ['dommig'] of *inexpugnabilis* ['onneembaar']. Het eerste voorbeeld bestaat uit twee componenten, het tweede uit drie.

De elementen waaruit naamwoorden worden opgebouwd behouden allemaal hun normale vorm, of ze veranderen allemaal van vorm, of het is deels het een en deels het ander.

NB Met 'veranderen van vorm' bedoel ik verschuiven in klank als gevolg van de samenstelling, zonder dat dit minder goed Latijn oplevert.¹¹ In het voorbeeld *ineptus* is het eerste lid, *in*, beslist wel Latijn, terwijl het tweede, *eptus*, op zichzelf géén Latijn is. Want het is een aangepaste vorm van het grondwoord *aptus*. Als iemand nu niet *ineptus* zou zeggen maar **inaptus*,¹² dan is dat dus geen Latijns woord, juist bij gebrek aan die klankverschuiving.

2.6 Naamval

(§9) Naamval is een soort 'trap van verbuiging' via verandering in de laatste lettergreep. Er zijn zes naamvallen:

- (1) NOMINATIEF
- (2) GENITIEF
- (3) DATIEF
- (4) ACCUSATIEF
- (5) VOCATIEF

---

¹⁰ Er wordt hier geen onderscheid gemaakt tussen samenstelling (een woord is opgebouwd uit los bestaande grondwoorden, bijvoorbeeld 'mensaap') en afleiding (een grondwoord is uitgebreid met voor- of achtervoegsels, bijvoorbeeld 'onmens' of 'menselijk').

¹¹ De opmerking gaat in op een taalkundige bijzonderheid van het Latijn, de zogenaamde klinkerreductie. In samenstellingen en afleidingen verandert een (korte) klinker van het grondwoord vaak van a in e, van e in i, van o in u of i. In het Nederlands blijft klinkerverschuiving doorgaans beperkt tot voorbeelden van *umlaut* als in 'stad' -> 'steden'.

¹² In deze uitgave wordt de taalkundige conventie gevolgd om niet-bestaande vormen te markeren met een sterretje.

HOOFDSTUK VI: HET VOEGWOORD

1 Definitie

(§90) Het voegwoord is de woordsoort die zinnen verbindt en ordent.¹²²

2 Eigenschappen

2.1 Waarde

Het voegwoord kent de eigenschap WAARDE [*potestas*]. Die kan zijn:

- (1) aaneenschakelend, zoals *et, que, ac* ['en']
- (2) tegenstellend, zoals *aut* ['of'], *uel* ['ofwel'], *nec, neque* ['en niet']¹²³
- (3) aanvullend, zoals *prorsus* ['kortom'], *uidelicet* ['te weten'], *scilicet* ['dat wil zeggen'], *quin etiam* ['sterker nog'] en dergelijke
- (4) min of meer redengevend, zoals *nam, namque* ['want'], *enim* ['immers'], *quamobrem* ['om die reden'], *itaque* ['en daarom']
- (5) min of meer argumenterend zoals *ergo, igitur* ['dus'], *propterea* ['dientengevolge'].¹²⁴

Men spreekt om die reden ook wel van de volgende typen voegwoorden:

- (1) AANEENSCHAKELENDE [*copulatiuae*]
- (2) TEGENSTELLELENDE [*disiunctiuae*]
- (3) AANVULLENDE [*expletiuae*]
- (4) REDENGEVENDE [*causales*] en
- (5) ARGUMENTATIEVE [*rationales*].

2.1.1 Algemene regel

Er bestaan echter veel voegwoorden waarover de grammatici hele beschouwingen geven: vallen die onder een van die vijf typen? Of moeten

---

¹²² Geen onderscheid wordt gemaakt tussen nevenschikkende voegwoorden en onderschikkende voegwoorden. Onderstaande voorbeelden zijn allemaal van de eerste categorie. De onderschikkende voegwoorden blijven buiten beschouwing.

¹²³ Vreemd genoeg ontbreken hier voegwoorden zoals *sed* ['maar']. Pas in §91 wordt in het voorbijgaan *at* ['maar'] genoemd.

¹²⁴ *Propterea* ['om die reden, daarom'] was beter op zijn plaats geweest bij de redengevende voegwoorden.

er nog meer onderscheidingen bij komen? Dat is een lange en ingewikkelde discussie.

Daarom volgt hier ten aanzien van de voegwoorden een korte stelregel: we moeten kijken naar auteurs die taalkundig gelden als gezaghebbend. Bij de lectuur van hun teksten moeten we goed opletten op welke plaats en in wat voor zinnen de afzonderlijke voegwoorden doorgaans komen. Op die manier, via gewenning en begrip, kunnen we de voegwoorden correct gebruiken.

Stel bijvoorbeeld dat iemand vraagt wat *immo* ['o nee/ integendeel'] nu precies is. Ik zou dan niet zo gauw kunnen zeggen hoe je dat voegwoord¹²⁵ moet definiëren of nader verklaren. We komen dan met een groot aantal voorbeeldzinnen waarin het woord staat. Op die manier kunnen we opmerkelijk goed duidelijk maken welke waarde het heeft, waarbij we bij de uitspraak ook bepaalde gebaren maken.¹²⁶ Bijvoorbeeld:

*'nee, beste burgers', greep toen Turnus in,
'breng thans een raad bijeen!'*¹²⁷

of

*'nee, vooruit, gast, zeg ons alles vanaf het begin!'*¹²⁸

Het kan geen kwaad hier zinnetjes bij te doen die we zelf soms formuleren: *'Nee, jij moet gaan, niet een ander dwingen', 'nee, verder spreken, niet ophouden!'*¹²⁹ Hoe dan ook zitten we in de buurt van dit voegwoord zodra we zeggen: 'liever' [*potius*]. Vandaar ook dat we, ik zei het al, voorbeelden uit boeken moeten halen.

---

¹²⁵ De TLSchGr spreekt hier van een bijwoord.

¹²⁶ Het is opmerkelijk dat de auteur hier verwijst naar de communicatieve factor van lichaamstaal, iets wat tegenwoordig veel belangstelling krijgt. Lichaamstaal werd in het retorica-onderwijs weliswaar serieus genomen (vgl. de beschouwingen in Quintilianus 11,3), maar krijgt geen plaats in antieke grammatica's. In deze hele passage blijkt de auteur een man van de praktijk, voor wie het uiteindelijk niet te doen is om theoretische verfijning omwille van het systeem, maar om de directe bruikbaarheid van zijn voorschriften.

¹²⁷ *'Immo', ait, 'o ciues', arrepto tempore Turnus / 'cogite concilium'; Vergilius, Aeneis 11,459-460.*

¹²⁸ Vergilius, *Aeneis* 1,753 (woorden van Dido tot Aeneas).

¹²⁹ In de voorbeelden valt Augustinus misschien te horen als leider van een leefgemeenschap of een groep studenten.

2.2 Geleding

(§91) Bij voegwoorden valt geleding te zien zoals bij de andere woordsoorten. Een niet-samengesteld voegwoord is bijvoorbeeld *at* ['maar'], samengesteld bijvoorbeeld *atque* ['en toch'].

2.3 Rangschikking

(§92) De rangschikking van voegwoorden laat zien waar een voegwoord in de zin komt:

- (1) VOORAFGAAND
- (2) VOLGEND
- (3) VOORAFGAAND OF VOLGEND

Een voorbeeld van (1) is *nam* ['want'], van (2) *-que* ['en'],¹³⁰ en van (3) *scilicet* ['natuurlijk/ namelijk'].

Laat ik een voorbeeld te geven. Vraagt iemand: *cui dicis* ['tegen wie zeg je dat?'], dan antwoorden we: *huic et tibi* ['tegen hem en jou'], maar **huic tibi et* is dan onmogelijk. We kunnen ook zeggen *huic tibi que* ['tegen hem en jou'], maar weer niet: **huicque tibi*. En we kunnen zowel zeggen *scilicet tibi* als *tibi scilicet* ['tegen jou natuurlijk!'].

---

¹³⁰ Het achtervoegsel *-que* komt altijd aan het eind van een willekeurige andere woordvorm. Het heeft dan de waarde van *et* vóór zo'n woordvorm.

HOOFDSTUK VII: HET VOORZETSEL

1 Definitie

(§93) Het voorzetsel is de woordsoort die ofwel vóór andere woorden komt en daarmee samengaat, ofwel voor twee specifieke naamvallen (accusatief of ablatief of beide), niet om ermee samen te gaan maar ter ondersteuning van bepaalde betekenissen.¹³¹

Voorbeelden.

Zo komen sommige voorzetsels alleen in verbindingen, zoals *di-*, *dis-*, *re-* en *am-* (we zeggen *diudico* ['ik onderscheid'], *diduco* ['ik leid uiteen'], *discurro* ['ik ren alle kanten op'], *remoueo* ['ik haal weg'], *ambio* ['ik omgeef']).¹³²

Andere komen alleen bij de naamvallen, zoals *apud* ['bij'], *pone* ['achter'], *secundum* ['volgens'], *ultra* ['verder dan'], *aduersum* ['tegen'], *cis* ['aan deze zijde van'], *citra* ['aan deze zijde van'], *circa* ['rondom'], *erga* ['jegens'], *intra* ['binnen'], *infra* ['onder'], *iuxta* ['naast'], *penes* ['in handen van'], *propter* ['wegens'], *usque* ['tot aan'], *coram* ['ten overstaan van'], *absque* ['zonder'], *palam* ['in aanwezigheid van'], *sine* ['zonder'], *tenus* ['tot aan'].¹³³

2 Met naamvallen

2.1 Met accusatief

(§94) De volgende voorzetsels krijgen de accusatief:

ad amicum ['naar de vriend']

apud patrem ['bij de vader']

---

¹³¹ De definitie is bijzonder verwarrend. Volgens de TLSchGr moet een onderscheid gemaakt worden tussen losse voorzetsels (preposities) en in in woorden gebruikte voorvoegsels (prefixen).

¹³² Hier ontbreken de prefixen *se-* (ter aanduiding van scheiding) en *co(n)-* (ter aanduiding van verbinding).

¹³³ Dit rijtje voorzetsels bestaat uit drie alfabetisch geordende groepjes (vier, elf, en vijf stuks). Het derde groepje krijgt de ablatief; de eerste twee groepjes de accusatief. Het verschil tussen de twee accusatiefgroepen is niet evident. Mogelijk is de auteur van mening dat het eerste groepje zowel voor als achter het bijbehorende woord geplaatst kan worden, en het tweede alleen voor. Over zijn indeling valt dan toch te discussiëren. Zo zouden bijvoorbeeld *propter* en *tenus* dan beter in het eerste groepje passen. Alfabetische ordening is in antieke grammatica's relatief zeldzaam.

ante cenam ['voor het eten']
aduersus hostem ['tegen de vijand']¹³⁴
cis Tiberim ['aan deze kant van de Tiber']
citra domum ['aan deze kant van het huis']
circum murum ['rondom de muur']
circa ianuam ['in de buurt van de deur']
contra portam ['tegen de deur']
erga fratrem ['jegens de broer']
extra matrem ['buiten/ behalve de moeder']
inter montes ['tussen de bergen']
intra domum ['binnen het huis']
infra urbem ['binnen de stad']
iuxta lacum ['naast het meer']
ob rem ['vanwege de zaak']
penes Eurum ['in handen van Eurus']
per spatium ['door de ruimte']
prope circum ['nabij de circus']
propter salutem ['omwille van het heil']¹³⁵
praeter sonum ['afgezien van het geluid']
post tergum ['achter de rug']
pone balneas ['achter de baden']
secundum uiam ['langs de weg']
trans Galliam ['aan de andere kant van Gallië']
ultra Aethiopiam ['aan gene zijde van Ethiopië']
usque Romam ['tot aan Rome'].¹³⁶

2.2 Met ablatief

(§95) De volgende voorzetsels krijgen de ablatief:

a socio ['door de bondgenoot']
ab Olympo ['vanaf de Olympus']
abs tecto ['vanaf het dak']¹³⁷

---

¹³⁴ De volgorde is hier opnieuw alfabetisch. Maar conform antieke gewoonte betreft dat principe alleen de beginletter, niet de tweede en verdere letters.

¹³⁵ Mogelijk bevat dit voorbeeld een christelijk accent.

¹³⁶ Opbouwend of christelijk kunnen de meeste voorbeelden niet worden genoemd (met uitzondering van *propter salutem*). Het zijn simpele wendingen, veelal uit het dagelijks leven. Het rijtje wekt de indruk van een didactisch hulpmiddel: wellicht was het bedoeld om zo uit het hoofd te leren.

absque damno ['zonder schade']
cum amico ['met de vriend']
coram uicino ['ten overstaan van de buurman']
de domo ['vanuit het huis']
e foro ['vanaf het forum']
ex edicto ['vanuit het edict']
pro patria ['omwille van het vaderland']
prae ceteris ['vergeleken met de anderen']
palam omnibus ['in aanwezigheid van allen']
sine inuidia ['zonder jaloezie']
tenus facie ['tot aan het gezicht']

2.2 Met accusatief of ablatief

(§96) De volgende voorzetsels kunnen beide naamvallen krijgen:¹³⁸

in uillam uado ['ik ga naar het huis'] / *in uilla sum* ['ik ben in huis']
sub tectum uenio ['ik kom binnenshuis'] / *sub tecto sto* ['ik bevind me binnenshuis']
subter arborem eo ['ik ga onder een boom staan'] / *sub arbore sedeo* ['ik zit onder een boom']
super arborem saliunt ['ze springen boven de boom uit'] / *super arbore sidunt* ['ze zitten op de boom']¹³⁹

NB *Super* kan ook de betekenis van *de* ['over'] hebben: '*multa super Priamo rogitans*' ['veel vragend over Priamus'].¹⁴⁰ Dan alleen met ablatief.

---

¹³⁷ Volgens de TLScxhGr zijn *a*, *ab* en *abs* drie varianten van hetzelfde voorzetsel (de tweede vorm voor klinkers, de derde soms voor *t*-, *c*- en *q*-). Dat geldt tevens voor het navolgende *e*- en *ex*-.

¹³⁸ Voor Latijnse gebruikers is het verschil evident en behoeft dat geen uitleg: accusatief voor beweging/ richting, ablatief voor toestand/ plaats.

¹³⁹ De voorbeelden in dit rijtje ogen wat levendiger en 'rustieker' dan in de vorige twee rijtjes. Bij het laatste voorbeeld denkt de auteur misschien aan apen (of vogels). De Afrikaanse 'couleur locale' is opmerkelijk.

¹⁴⁰ Vergilius, *Aeneis* 1,750 (woorden over Dido).

HOOFDSTUK VIII: HET TUSSENWERPSEL

1 Definitie

(§97) Het tussenwerpsel is de woordsoort die een bepaalde emotie aanduidt en tot uitdrukking brengt.

Bijvoorbeeld *heu* ['ach!'], *papae* ['nou nou!'], *hem* ['hm, hé, eh'] en zo meer.¹⁴¹

---

¹⁴¹ Deze woordsoort, die in de moderne taalkunde (vanuit hernieuwde interesse in de communicatieve functies van taal) veel aandacht krijgt, wordt hier met een enkele opmerking afgedaan. De auteur geeft de interjecties in elk geval nog een plaats in het systeem. In de TLSchGr wordt er meestal helemaal geen aandacht aan besteed.

HOOFDSTUK IX: TAALFOUTEN

1 Definitie

(§98) Een taalfout is verkeerd gebruik van de taal, door middel van Latijnse woordsoorten die slecht met elkaar verbonden zijn. Zeg je **inter hominibus* ['tussen de mensen'], dan is dat als je naar de losse woorden kijkt niet verkeerd. Want *inter* is goed Latijn, en *hominibus* ook. Maar de verbinding van beide is wel verkeerd.

Bij zo'n overtreding van de regels voor de acht woordsoorten spreken we van taalfouten.

1.1 Taalfout en oneigenlijke taal

(§99) Sommigen willen een onderscheid maken tussen taalfouten en 'oneigenlijke taal', in het Grieks *acyrologie*.¹⁴²

Laat ik een voorbeeld geven. Misschien zegt iemand: *libido amicitiarum* ['begeerte naar vriendschappen'] in plaats van *amor* ['liefde voor'], of *factio bonorum* ['het opheffen van je bezit'] in plaats van *cessio* ['opgeven']. Als dat niet kritisch of spottend is bedoeld, maar de spreker oprecht meent dat je het zo moet zeggen, dan krijgt hij meestal niet het verwijt dat hij een 'taalfout' heeft begaan.

Wat is dan het verschil tussen een taalfout en oneigenlijke taal? Bij een taalfout bekritisieren we gebrek aan inzicht in de combinaties van woorden, bij oneigenlijke taal gebrek aan inzicht in de betekenis.¹⁴³ Want niet weten hoe je woorden met elkaar moet verbinden is één ding, niet weten wat ze betekenen iets anders.

---

¹⁴² Het zeldzame Griekse woord betekent iets als 'ongeldige (verbinding)'.

¹⁴³ Een taalfout zondigt dus tegen de regels van de syntaxis, oneigenlijke taal tegen die van de semantiek.

HOOFDSTUK 10: BARBARISMEN

1 Definitie

(§100) Barbarisme is als de afzonderlijke woorden geen goed Latijn zijn.¹⁴⁴

2 Typen

Zegt iemand namelijk **omo* in plaats van *homo* ['mens'],¹⁴⁵ dan hanteert hij een barbarisme; en ook bij **chorona* voor *corona* ['krans'] bezondigt hij zich daaraan.

Dat geldt ook voor *luctat* voor *luctatur* ['hij worstelt'],¹⁴⁶ terwijl **potestur* voor *potest* ['hij kan'] geen goed Latijn is.

Of *pone* ['achter'] met korte *-o-*: barbarisme! En *bonus* ['goed'] met lange *-o-*: mis! Of een woord helemaal zonder accenten uitspreken: in de fout! En accentueert iemand juist twee lettergrepen binnen één woord, dan doet dat zijn luisteraars pijn aan de oren.¹⁴⁷

Zegt hij **uulla* voor *uilla* ['landhuis'], dan is dat fout door verwisseling van klinkers, en **displicina* voor *disciplina* ['discipline'] door verschuiving van lettergrepen.

Want door deze afwijkingen krijg je barbarismen:

(1) TOEVOEGING

(2) WEGLATING

---

¹⁴⁴ De definitie is kort en enigszins haastig geformuleerd. In combinatie met het vorige hoofdstuk, en met de volgende voorbeelden, is niettemin duidelijk wat er is bedoeld.

¹⁴⁵ Het eerste voorbeeld is enigszins merkwaardig. In woorden met *h-* werd die *h* vrijwel niet uitgesproken. Zeker in Augustinus' tijd was een aspiratieloze uitspraak daar vermoedelijk heel normaal. Wel gold het als een fout om de *h* in zulke gevallen niet te schrijven (of die als hypercorrectie wel te schrijven waar hij niet hoorde). Maar een onderscheid tussen schrijven en spreken wordt hier niet gemaakt.

¹⁴⁶ *Luctor* is veelal deponens (vgl. noot 49), maar de actieve vormen komen wel degelijk voor. De auteur is hier streng in de leer.

¹⁴⁷ De auteur ziet hier niet onder ogen dat in lange Latijnse woorden vrijwel altijd meer dan een lettergreep een accent krijgt. In een woord als *subdiaconus* ligt het normale woordaccent op de *-a-*, maar is het woord nauwelijks uit te spreken zonder een begin-accent op *sub-*.

- (3) VERWISSELING of
(4) VERSCHUIVING

van respectievelijk een aspiratie, een letter, een lettergreep, een accent of een lengte-eenheid.

3 Algemene regel

(§101) De meeste fouten laten zich vermijden door lectuur van goede auteurs. Voor de lengte-eenheden en de accenten moet je andere dingen weten: vooral kennis van de poëzie is dan noodzakelijk.¹⁴⁸

Heb je daarvoor geen tijd? Zorg dan dat je goed oplet bij conversaties van geleerden.¹⁴⁹ Want wat in een bepaalde periode 'correct taalgebruik' is, en wat de erkende geleerden uit zo'n periode zelf zeggen of met zoveel woorden goedkeuren, dekt elkaar volkomen. Dat valt gemakkelijk af te lezen aan hun diverse geschriften en aan hun conversatie, als daarvan met zorg verslag is gedaan.

4 Barbaarse woorden

(§102) Het is zo dat sommige mensen een onderscheid maken tussen een barbarisme en 'barbaars woord'. Van barbarisme is dan sprake bij een fout tegen de regels van een woordsoort, zoals die zijn gegeven. En een barbaars woord is dan een niet overgenomen woord uit een andere taal. Bijvoorbeeld als je in het Latijn ineens *bdellas*¹⁵⁰ zegt, goed Punisch voor 'gedroogde vijg'.

---

¹⁴⁸ De Romeinse poëzie, met haar onwrikbare metrische patronen, vormt een betrouwbare basis van kennis van, vooral, de lengte van lettergrepen. Uiteraard moet men dan veel verzen vlot kunnen scanderen of zelfs van buiten kennen.

¹⁴⁹ De auteur doelt hier op geschreven teksten waarin mensen met elkaar in gesprek gaan, zoals in het genre van de wijsgerige 'dialogen'. In de Latijnse literatuur zal hij hebben gedacht aan teksten van Cicero uit de eerste eeuw v.Chr. (voor hem intussen toch al zo'n 450 jaar oud).

¹⁵⁰ Het inlassen van een Punisch woord wijst opnieuw duidelijk naar Augustinus als auteur van deze tekst. De exacte vorm van het hier gebruikte woord is in de handschriften onduidelijk; *bdellas* is de reconstructie van Bonnet.

Je zou natuurlijk ook een woord kunnen gebruiken dat in geen enkele taal voorkomt. Maar dat is foutief taalgebruik waarvoor niet eens een naam bestaat.¹⁵¹

---

¹⁵¹ In het Latijnse systeem is hiervoor kennelijk geen naam. In het Nederlands kan men eventueel spreken van 'valse woorden', 'nepwoorden' of zelfs 'nonsenswoorden'.